

تحلیل دیدگاه فریقین درباره «لیلة القدر»

کریم دولتی^۱

چکیده

یکی از اصطلاحات وارد شده در قرآن کریم لیلة القدر (شب قدر) است. این اصطلاح در روایات و نظر دانشمندان فریقین نیز بسیار مورد توجه واقع شده است. شب قدر دارای ویژگیهایی است که به طور طبیعی، یک مسلمان را در توجه به آن برمی‌انگیزد.

مقاله حاضر به مقارنه و مقایسه روایات فریقین و اقوال مفسران شیعه و سنی مذهب در خصوص این ترکیب ویژه قرآنی پرداخته و به این نتیجه می‌رساند که شب قدر با تمام عظمت و جایگاهی که دارد، از سر عمد، توسط شارع مقدس تعیین دقیق نگردیده است تا مردم در شبهای گوناگونی نسبت به عبادت و ویژه حضرت احدیت مبادرت ورزند. از دیگر سو، تأکید بر اعمال و آداب خاص این شب، نشانگر آن است که علاوه بر نزول قرآن در این شب، تمام تقدیرهای مخلوقات و تعیین سرنوشت ایشان در آن شب بزرگ رقم می‌خورد. بنابراین روی آوری به خدای یگانه موجب می‌شود که انسان درخواست بهترینها را برای خویش داشته باشد.

کلید واژه‌ها: لیلة القدر، نزول قرآن، تقدیر، سوره قدر، سوره دخان.

مقدمه

برای بررسی آنچه به شب قدر باز می‌گردد، لازم است نخست به معانی «قدر» و کاربرد

۱- عضو هیئت علمی گروه علوم قرآن و حدیث دانشگاه مذاهب اسلامی

آن در قرآن کریم پرداخته شود، سپس ویژگیهایی که برای این شب بیان شده مورد بررسی و کنکاش قرار گیرند. تعیین دقیق لیلة القدر، گام بعدی در این مسیر است تا با تطبیق ویژگیها بر یک شب، به اعمال وارد شده در آن پرداخت.

معنای لغوی «قدر»

ریشه «قدر» دارای مشتقات فراوان و معانی گسترده‌ای است. «قدر» مصدری به معانی مختلفی آمده است؛ نظیر: موافق قضای موافق، قضا و داوری (ابن منظور، ۱۴۰۸ق، ج ۱۱، ص ۵۵)، مقیاس، تدبیر (همان، ص ۵۷)، بی‌نیازی، آسانی و قوت (فیروزآبادی، ۱۴۲۸ق، ص ۴۱۵). برخی از لغویان، قدر در آیه «إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ فِي لَيْلَةِ الْقَدْرِ» (قدر، ۱) را حکم دانسته‌اند (ابن منظور، ۱۴۰۸ق، ج ۱۱، ص ۵۵). راغب اصفهانی «قدر» را آشکار نمودن کمیت و میزان چیزی دانسته است (راغب اصفهانی، ۱۳۸۷ش، ص ۳۹۶).

از اسماء الحسنای الهی، قادر، قدیر و مقتدر هم‌ریشه با آن هستند. «قادر» اسم فاعل از قَدَرَ یَقْدِرُ است؛ «قدیر» بر وزن فعیل و برای بیان مبالغه در قدرت به کار رفته است؛ «مُقْتَدِر» بر وزن مفعّل و برای نشان دادن نهایت مبالغه در قدرت الهی است (ابن منظور، ۱۴۰۸ق، ج ۱۱، ص ۵۵).

کاربرد قرآنی واژگان برگرفته از «قدر»

مشتقات ریشه «قدر» ۱۳۱ بار در قرآن به کار رفته‌اند. از این میان، ۴۱ مرتبه به صورت فعل و بقیه در قالب اسم استعمال شده است. کلمه «قَدَرَ» ۷ بار مشاهده می‌شود که آیات آن عبارت‌اند از:

۱. «وَمَا قَدَرُوا اللَّهَ حَقَّ قَدْرِهِ إِذْ قَالُوا مَا أَنْزَلَ اللَّهُ عَلَيَّ بَشَرًا مِّنْ شَيْءٍ قُلْ مَنْ أَنْزَلَ الْكِتَابَ الَّذِي جَاءَ بِهِ مُوسَىٰ نُورًا وَهُدًى لِّلنَّاسِ تَجْعَلُونَهُ قَرَاطِيسَ تُبْدُونَهَا وَتُخْفُونَ كَثِيرًا وَعُلِّمْتُمْ مَا لَمْ تَعْلَمُوا أَنْتُمْ وَلَا آبَاؤُكُمْ قُلِ اللَّهُ ثُمَّ ذَرْهُمْ فِي خَوْضِهِمْ يَلْعَبُونَ» (انعام، ۹۱).

۲. «مَا قَدَرُوا اللَّهَ حَقَّ قَدْرِهِ إِنَّ اللَّهَ لَقَوِيٌّ عَزِيزٌ» (حج، ۷۴).

۳. «وَمَا قَدَرُوا اللَّهَ حَقَّ قَدْرِهِ وَالْأَرْضُ جَمِيعًا قَبْضَتُهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَالسَّمَاوَاتُ مَطْوِيَّاتٌ بِيَمِينِهِ سُبْحَانَهُ وَتَعَالَىٰ عَمَّا يُشْرِكُونَ» (زمر، ۶۷).

۴. «وَمَنْ يَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ فَهُوَ حَسْبُهُ إِنَّ اللَّهَ بَالِغُ أَمْرِهِ قَدْ جَعَلَ اللَّهُ لِكُلِّ شَيْءٍ قَدْرًا» (طلاق، ۳).

۵. «إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ فِي لَيْلَةِ الْقَدْرِ» (قدر، ۱).

۶. «وَمَا أَدْرَاكَ مَا لَيْلَةُ الْقَدْرِ» (قدر، ۲).

۷. «لَيْلَةُ الْقَدْرِ خَيْرٌ مِّنْ أَلْفِ شَهْرٍ» (قدر، ۳).

ترکیب «لیلة القدر» که موضوع این مقاله است در سه آیه نخست سوره قدر وجود دارد.

البته در آیه دیگری از قرآن کریم، از «لیلة مبارکة» یاد شده است (دخان، ۳)، که بنا بر نظر عموم اندیشمندان علوم قرآن و مفسران، به «لیلة القدر» اشاره دارد (برای نمونه رک: طبری، ۱۴۱۲ق، ج ۲۵، ص ۴؛ طوسی، بی تا، ج ۹، ص ۲۲۴؛ طبرسی، ۱۳۷۲ش، ج ۹، ص ۹۲ و ۹۳؛ ابن العربی، بی تا، ج ۴، ص ۱۶۹۰).

معنای ترکیب «لیلة القدر» را براساس معنای لغوی «قدر» می توان چنین دانست: شب قضا و تدبیر الهی، شب داوری خدا در حق بندگان، شب بی نیازی بندگان از غیر حق، شب قدرت و قدرت گرفتن موجودات به واسطه قدرت خالق متعال.

از کنار هم گذاشتن دو عبارت «لیلة القدر» و «لیلة مبارکة» این نتیجه حاصل می شود که شب قدر، شبی است بسیار بابرکت و بلندمرتبه. در این خصوص، روایات و نظر برخی از مفسران در پی خواهد آمد.

ویژگیهای لیلة القدر

در روایات و دیدگاههای مفسران فریقین، ویژگیهای گوناگونی برای لیلة القدر برشمرده شده است. تأمل در این ویژگیها نشان می دهد، شب قدر دارای مکانت والا و منحصر به فردی است که اگر از آن بهره صحیح و مناسبی برده شود، سبب برخورداری بیش تر از فیض آن خواهد شد.

اهم این ویژگیها چنین است:

۱. نزول قرآن در این شب است. این، تنها ویژگی لیلة القدر است که در قرآن کریم مورد تصریح واقع شده است. پیوست آیات قرآن به یکدیگر (بقره، ۱۸۵؛ دخان، ۳؛ قدر، ۱) تصریح بر این امر دارند. نمونه هایی از روایات و اقوال دانشمندان قرآنی و مفسران در این باره عبارت است از:

۱-۱. عَلِيُّ بْنُ إِبْرَاهِيمَ عَنْ أَبِيهِ عَنْ ابْنِ أَبِي عُمَيْرٍ عَنْ عُمَرَ بْنِ أَدِيْنَةَ عَنِ الْفَضِيلِ وَ زُرَّارَةَ وَ مُحَمَّدِ بْنِ مُسْلِمٍ عَنْ حُمْرَانَ أَنَّهُ سَأَلَ أَبَا جَعْفَرٍ (ع) عَنْ قَوْلِ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ «إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ فِي

لَيْلَةَ مُبَارَكَةٍ». قَالَ: نَعَمْ لَيْلَةُ الْقَدْرِ، وَ هِيَ فِي كُلِّ سَنَةٍ فِي شَهْرِ رَمَضَانَ فِي الْعَشْرِ الْأَوَاخِرِ. فَلَمْ يُنَزَلِ الْقُرْآنُ إِلَّا فِي لَيْلَةِ الْقَدْرِ. قَالَ اللَّهُ عَزَّوَجَلَّ: «فِيهَا يُفْرَقُ كُلُّ أَمْرٍ حَكِيمٍ» (کلینی، ۱۳۶۵ ش، ج ۴، صص ۱۵۷ و ۱۵۸)؛ شیخ کلینی با اسنادش از حمران بن اعین روایت می‌کند: حمران از امام باقر(ع) درباره آیه «إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ فِي لَيْلَةِ مُبَارَكَةٍ» سؤال کرد که شب قدر است؟ حضرت باقر(ع) فرمود: آری، شب قدر است که در دهه پایانی ماه مبارک رمضان هر سال قرار دارد. پس قرآن فقط در شب قدر نازل گردیده است. خدای متعال می‌فرماید: «فِيهَا يُفْرَقُ كُلُّ أَمْرٍ حَكِيمٍ».

۲-۱. سپس قرآن به صورت بخش بخش بر حضرت رسول اکرم(ص) نازل شد. گفته‌اند: در شب قدر به میزان مورد نیاز در همان سال فرود آمده است. همچنین گویند: آغاز نزولش در شبی بابرکت است ... پس آن شبی که کتاب خدا در آن فرود آمد، مبارک است، و خیر در آن افزون می‌شود حسب تدبیر الهی برای آن از برتری خیری که خدا در آن تقسیم نموده است (طوسی، بی تا، ج ۹، ص ۲۲۴).

۳-۱. گفته‌اند: شب قدر (با این عنوان) نامیده شده است؛ زیرا در آن شب، کتاب دارای منزلت به رسول صاحب مکانت به خاطر امت ارزشمند مسلمان بر دستان فرشته والا مقام نازل شده است. همچنین گویند: آن، شب تقدیر است؛ زیرا خدای متعال در آن شب، فرود آمدن قرآن را تقدیر نموده است (طبرسی، ۱۳۷۲ ش، ج ۱۰، ص ۷۸۷).

۴-۱. تبیین کردیم که قرآن در یک شب ماه مبارک رمضان، از لوح محفوظ به آسمان این دنیا فرود آمد همان گونه که خدای متعال در آیه «شَهْرُ رَمَضَانَ الَّذِي أُنزِلَ فِيهِ الْقُرْآنُ» از آن خبر داده است، و در شب مبارک قدر از آن ماه آن را نازل کرده است (ابن العربی، بی تا، ج ۴، ص ۱۹۶۱).

۵-۱. عبارت «انا أنزلناه» یعنی قرآن را نازل کردیم، «فِي لَيْلَةِ مُبَارَكَةٍ إِنَّا كُنَّا مُنذِرِينَ» در شبی مبارک. به درستی که ما بیم‌دهنده‌ایم. آن شب، شب قدر است که خدای عزوجل تمام قرآن را در آن شب به بیت المعمور نازل کرده است. سپس در طول بیست سال از

بیت المعمور بر رسول خدا(ص) فرود آمده است (حویزی، ۱۴۱۵ق، ج ۱، ص ۱۶۴).

در میان روایات وارده، روایتی ارتباط بین شب قدر و نزول قرآن و عظمت این شب را چنین بیان می‌کند:

عن داود بن فرقد قال: حدثني يعقوب قال: سمعت رجلا يسأل أبا عبد الله (ع) عن ليلة القدر، فقال: أخبرني عن ليلة القدر كانت أو تكون في كل عام؟ فقال أبو عبد الله (ع): لو رفعت ليلة القدر لرفع القرآن (حویزی، ۱۴۱۵ق، ج ۵، ص ۶۲۱)؛ «يعقوب گوید: شنیدم شخصی از امام صادق (ع) درباره شب قدر می‌پرسید و گفت: به من بفرمایید که شب قدر یک بار بوده و تمام شده است یا هر سال تکرار می‌شود؟ امام جعفر صادق (ع) فرمود: اگر شب قدر برداشته شود (و تکرار نشود)، قرآن هم برداشته شود (و دیگر در دسترس نخواهد بود)».

در توضیح این روایت می‌توان بیان کرد: هر چند قرآن کریم یک بار بر وجود مبارک پیامبر اعظم اسلام(ص) نازل گردید، اما گویا هر سال در شب قدر تکرار می‌شود و این تکرار، سبب تجدید حیات قرآن و اثرگذاری مضاعف آن بر عالم خواهد شد. از دیگر سو، قرآن و شب قدر دارای اثرگذاری متقابل بر یکدیگرند و نبود یکی، به مفهوم نبود دیگری است.

۲. تقدیر همه امور بندگان (از قبیل: تقسیم روزیها، تعیین عمر و اجل، قطعیت تشریف به زیارت بیت‌الله الحرام، سعادت و شقاوت، نزول باران، ازدواج و طلاق، سلامتی و مریضی و نظایر اینها) در ليلة القدر انجام می‌شود. روایات و اقوال متعددی از بزرگان در این باره وجود دارد؛ نظیر:

۱-۲. عَلِيُّ بْنُ إِبْرَاهِيمَ عَنْ أَبِيهِ عَنْ ابْنِ أَبِي عُمَيْرٍ عَنْ عُمَرَ بْنِ أَدِينَةَ عَنِ الْفَضِيلِ وَ زُرَّارَةَ وَ مُحَمَّدَ بْنَ مُسْلِمٍ عَنْ حُمْرَانَ أَنَّهُ سَأَلَ أَبَا جَعْفَرٍ (ع) عَنْ قَوْلِ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ «إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ فِي لَيْلَةِ مُبَارَكَةٍ». قَالَ: ... قَالَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ: «فِيهَا يُفَرَّقُ كُلُّ أَمْرٍ حَكِيمٍ». قَالَ: يُفَدَّرُ فِي لَيْلَةِ الْقَدْرِ كُلُّ شَيْءٍ يَكُونُ فِي تِلْكَ السَّنَةِ إِلَى مِثْلِهَا مِنْ قَابِلٍ خَيْرٍ وَ شَرٍّ وَ طَاعَةٍ وَ مَعْصِيَةٍ وَ مَوْلُودٍ وَ أَجَلٍ أَوْ رِزْقٍ، فَمَا قُدِّرَ فِي تِلْكَ السَّنَةِ وَ قَضِيَ فَهُوَ الْمَحْتَمُومُ، وَ لِلَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ فِيهِ الْمَشِيئَةُ. قَالَ: قُلْتُ:

«لَيْلَةُ الْقَدْرِ خَيْرٌ مِنْ أَلْفِ شَهْرٍ» أَيُّ شَيْءٍ عُنِيَ بِذَلِكَ؟ فَقَالَ: الْعَمَلُ الصَّالِحُ فِيهَا مِنَ الصَّلَاةِ وَالزَّكَاةِ وَأَنْوَاعِ الْخَيْرِ خَيْرٌ مِنَ الْعَمَلِ فِي أَلْفِ شَهْرٍ لَيْسَ فِيهَا لَيْلَةُ الْقَدْرِ (كلینی، ۱۳۶۵ ش، ج ۴، صص ۱۵۷ و ۱۵۸)؛ «شیخ کلینی با اسنادش از حرمان بن اعین روایت می‌کند: حرمان از امام باقر (ع) درباره آیه «إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ فِي لَيْلَةِ مُبَارَكَةٍ» سؤال کرد که شب قدر است؟ حضرت باقر (ع) فرمود: ... خدای عزوجل فرموده است: «فِيهَا يُفْرَقُ كُلُّ أَمْرٍ حَكِيمٍ». می‌فرماید: در هر شب قدر، هر آنچه که در آن سال تا سال بعد، پذیرنده خیر و شر، فرمانبری و نافرمانی، فرزندان به دنیا آمده و اجلها، یا روزی باشد تعیین و تقدیر می‌شود. پس آنچه در آن سال تقدیر و قطعی شود، حتمی و یقینی خواهد بود. حرمان گوید: عرض کردم: منظور از «لَيْلَةُ الْقَدْرِ خَيْرٌ مِنْ أَلْفِ شَهْرٍ» چه چیزی است؟ فرمود: اعمال شایسته از قبیل نماز، روزه و انواع خوبیها در آن، بهتر از هزار ماه است که در آن شب قدر وجود نداشته باشد.

۲-۲. آن شب، شبی است که در آن هر موضوعی براساس حکمت الهی مشخص می‌شود و در آن، هر اجل، آرزو و روزی‌ای تا همانندش در سال بعد حکم می‌شود. یعقوب از ابن علیة از ربیعة بن کلثوم روایت کرده است: شنیدم شخصی به حسن بصری گفت: نظرت را درباره شب قدر برای من بیان می‌کنی که آیا در تمام ماههای رمضان وجود دارد؟ حسن گفت: آری، سوگند به خدایی که جز او معبودی وجود ندارد، شب قدر حتماً در هر ماه رضانی وجود دارد. آن، شبی است که در آن هر موضوعی براساس حکمت الهی مشخص می‌شود و در آن، هر اجل، آرزو، آفرینش و روزی‌ای تا همانندش در سال بعد حکم می‌شود (طبری، ۱۴۱۲ ق، ج ۲۵، ص ۶۴).

۳-۲. سخن خدای متعال: «إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ فِي لَيْلَةِ الْقَدْرِ» ... یعنی: در شب تعیین قضا. شب قدر با این عنوان نامیده می‌شود؛ زیرا خدای متعال در آن شب، هر آنچه از موضوع مرگ، اجل، روزی و غیر آنها تا سال آینده وجود دارد را تعیین و تقدیر می‌کند و آن تقدیرات را به فرشتگان مدیر الهی - یعنی: اسرافیل، جبریل، میکائیل و فرشته مرگ (ع) - تقدیم می‌کند. در آیه دیگر شب مبارک نامیده شده است: «فِي لَيْلَةِ مُبَارَكَةٍ». یعنی: شب قدر؛ زیرا در آن خوبی، برکت و آمرزش وجود دارد (سمرقندی، بی تا، ج ۳، ص ۶۰۱).

۴-۲. گفته‌اند: شب قدر در هر ماه رمضان وجود دارد و در آن، اجلها، روزیها و سایر لطفهای الهی تقسیم می‌شود. این در نظر حسن آمده است. همچنین گفته‌اند: در شب قدر، آنچه در آن سال به آن نیاز است، فرود می‌آید. آن شب را به بابرکت بودن توصیف کرده است؛ زیرا در آن شب، خدا نعمتهایش را بر بندگانش از این سال تا سال بعد تقسیم می‌کند (طوسی، بی تا، ج ۹، ص ۲۲۴).

۵-۲. شب قدر همان شبی است که خدا در آن شب، حکم می‌کند و به آنچه از تمام امور در سال وجود دارد قضایش را جاری می‌سازد. این در نظر حسن و مجاهد آمده است (طوسی، بی تا، ج ۱۰، ص ۳۸۶).

۶-۲. برتری زمان به زیادی فضیلتی است که در آن وجود دارد؛ و در آن شب، خیر زیادی که نظیرش در هزار ماه هم نیست، وجود دارد (کیهراسی، ۱۴۰۵ق، ج ۴، ص ۴۳۱).

۷-۲. معنای تقدیر و تدبیر در آن شب، این است که خدا حوادث و موجودات را مدتی قبلش تدبیر می‌کند؛ و اندازه‌ها را پیش از آفرینش آسمانها و زمین بدون محدود کردن تقدیر می‌نماید؛ و چیزهای گوناگون را بدون سرآمد و محدودیتی می‌داند. دانشمندان ما گویند: خدای عزوجل در ماه مبارک رمضان و در شب قدر، هر آنچه در آن سال از روزی و مصیبتها، آنچه از خوشبختی و بدبختی، زندگی و مرگ، باران و روزی وجود دارد را تعیین می‌کند تا جایی که قطعی می‌کند فلان شخص در این سال به حج می‌رود، و آن را در لوح محفوظ می‌نگارد. دیگران گفته‌اند: هر چیزی غیر از خوشبختی و بدبختی، زندگی و مرگ را تعیین می‌کند. پس وقتی از آن فراغت یافت، برای فرشته مرگ تعیین می‌کند کسانی را که از این شب قدر تا شب قدر سال بعد می‌میرند (ابن العربی، بی تا، ج ۴، صص ۱۹۶۱ و ۱۹۶۲).

۸-۲. «فی باب العلل التي ذكر الفضل بن شاذان في آخرها انه سمعها من الرضا(ع): ... وفيه ليلة القدر التي هي خير من الف شهر، وفيها يفرق كل امر حكيم، وفيه رأس السنة يقدر فيها ما يكون في السنة من خير أو شر أو مضر أو منفعة أو رزق أو أجل و لذلك

سمیت القدر» (حویزی، ۱۴۱۵ق، ج ۱، صص ۱۶۳ و ۱۶۴)؛ «از جمله آنچه فضل بن شاذان از امام رضا(ع) شنیده است: ... در آن ماه، شب قدر است که از هزار ماه بهتر است، و در آن هر امر مهمی بر اساس حکمت الهی تعیین می‌شود و در آن ماه، آغاز سال است که آنچه از خوبی یا بدی، ضرر یا سود، روزی یا اجل در آن سال وجود دارد، در آن شب تقدیر می‌شود و به همین سبب «قدر» نامیده شده است».

۹-۲. «... «فِيهَا يُفْرَقُ» یعنی فِي لَيْلَةِ الْقَدْرِ «كُلُّ أَمْرٍ حَكِيمٍ» ای يَقْدِرُ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ كُلُّ أَمْرٍ مِنَ الْحَقِّ وَالْبَاطِلِ وَ مَا يَكُونُ فِي تِلْكَ السَّنَةِ، وَ لَهُ فِيهِ الْبَدَاءُ وَ الْمَشِيَّةُ. يَقْدُمُ مَا يَشَاءُ وَ يُؤْخِرُ مَا يَشَاءُ مِنَ الْأَجَالِ وَ الْأَرْزَاقِ وَ الْبَلَايَا وَ الْأَعْرَاضِ وَ الْأَمْرَاضِ، وَ يَزِيدُ فِيهِ مَا يَشَاءُ وَ يَنْقُصُ مَا يَشَاءُ» (حویزی، ۱۴۱۵ق، ج ۴، ص ۶۲۰)؛ «... «فِيهَا يُفْرَقُ» یعنی در شب قدر «كُلُّ أَمْرٍ حَكِيمٍ» خدای عزوجل هر امر حق یا باطل و آنچه در آن سال وجود دارد را تقدیر می‌کند، و در آن زمان برای حق تعالی بداء و خواست خداست. خدا، اجلها، روزیها، بلاها، چیزهای عارضی و مریضیها را تقدیم می‌کند و به تأخیر می‌اندازد، و آنچه بخواهد را به آن می‌افزاید و از آنچه بخواهد می‌کاهد».

۱۰-۲. تعبیر به مبارکه برای این است که برکات الهی در این سال برای جمیع بندگان تقدیر می‌شود، لکن با یک شرط که اللَّهُ الْمَشِيَّةُ فِي الْبَدَاءِ وَ التَّبْدِيلِ وَ التَّغْيِيرِ بِمَقْتَضَى الْحَكْمِ وَ الْمَصَالِحِ (طیب، ۱۳۷۸ش، ج ۱۲، ص ۷۲).

۱۱-۲. خدا آن را شب قدر نامیده است. ظاهر این است که منظور از قدر، تقدیر است و در شب قدر، خدا اتفاقات آن سال از آن شب تا شب قدر سال آینده، پذیرنده زندگی و مرگ، روزی، خوشبختی و بدبختی و غیر آنها تعیین و تقدیر می‌شود، همان‌گونه که آیه شریفه سوره دخان در توصیف آن شب بر آن دلالت دارد: «فِيهَا يُفْرَقُ كُلُّ أَمْرٍ حَكِيمٍ أَمْرًا مِنْ عِنْدِنَا إِنَّا كُنَّا مُرْسِلِينَ رَحْمَةً مِنْ رَبِّكَ». پس جدایی امر حکیم جز در احکام حادثه و واقع شده با تمام خصوصیاتش در تقدیر الهی نیست (طباطبایی، ج ۲۰، ص ۳۳۱).

۳. خیر و برکات در شب قدر نازل می‌شود. از جمله اقوال دانشمندان در این خصوص

می‌توان اشاره کرد به:

۳-۱. سپس جمله جدیدی را آغاز کرده است: «سَلَامٌ هِيَ» یعنی تمام سلامتی، برکت و خیر است «حَتَّى مَطْلَعِ الْفَجْرِ» تا طلوع صبحگاهان (سمرقندی، بی‌تا، ج ۳، ص ۶۰۲).

۳-۲. مسئله نخست اینکه: سخن خدا: «سَلَامٌ هِيَ» ... شب قدر تماشای خوبی و برکت است (ابن العربی، بی‌تا، ج ۴، ص ۱۹۶۴).

۴. در این شب، دوری از آفات وجود دارد. به عنوان نمونه در اقوال مفسران آمده است: آن شب از هر چیزی در سلامت است؛ یعنی: از هر آفتی سلامت است؛ یعنی: در این شب و برای امت مسلمان پیرو حضرت محمد(ص). گفته می‌شود: «سلام» یعنی: شیطان بر اینکه کار شری انجام دهد توانایی ندارد. مجاهد گفته است: یعنی: هر امری سلامتی است، و سلامتی از اینکه آزاری در آن باشد یا شیطان در آن شب کار بدی انجام دهد (سمرقندی، بی‌تا، ج ۳، ص ۶۰۲).

۵. فرشتگان الهی در این شب بر مؤمنان سلام می‌کنند. در نظریات مفسران در این خصوص چنین آمده است:

مسئله نخست اینکه: سخن خدا: «سَلَامٌ هِيَ» ... فرشتگان بر مؤمنان در شب قدر تا صبحگاهان سلام می‌فرستند. این را مجاهد و قتاده گفته‌اند (ابن العربی، بی‌تا، ج ۴، ص ۱۹۶۴).

اختلاف در تعیین لیلة القدر

در تعیین لیلة القدر که امری فوق بشری است و خدای متعال آن را مشخص فرموده و از طریق دین مبین اسلام باید ابلاغ گردد، اختلافات زیادی وجود دارد.

بررسی اقوال مختلف، نشانگر آن است که اهم نظریات در این خصوص عبارت است از:

۱. نامشخص بودن لیلة القدر

۱-۱. نظر ابن مسعود این است که لیلة القدر در کل سال محتمل است و برای درک آن، لازم است نسبت به تمام شبهای سال اهتمام داشت تا به توان آن شب بزرگ را درک کرد (ابن العربی، بی تا، ج ۳، ص ۱۱۸۸). در توجیه آن گفته‌اند به این جهت که شب قدر به طور شرعی قطعی است ولی زمان آن تعیین نشده است (ابن العربی، بی تا، ج ۳، ص ۱۹۶۵).

۲-۱. نظر دیگر آنکه شب قدر یک شب خاص نیست، بلکه شبی از شبهای سال است که در هر سال، یک شب محتمل است؛ خواه در ماه مبارک رمضان باشد یا در ماههای دیگر سال (طوسی، بی تا، ج ۱۰، ص ۳۸۵؛ جصاص، ۱۴۰۵ق، ج ۵). علامه طباطبایی این وجه را با تأکید مردود می‌شمارد (طباطبایی، ۱۴۱۷ق، ج ۲۰، ص ۳۳۱).

۲. تطبیق لیلة القدر بر بیش از یک شب خاص

۱-۲. لیلة القدر یک ماه از سال را به طور کامل دربر می‌گیرد (ابن العربی، بی تا، ج ۳، ص ۱۱۸۸).

۲-۲. لیلة القدر یکی از شبهای ماه مبارک رمضان است (طیب، ۱۳۷۸ش، ج ۱۲، ص ۷۰). در توجیه آن گفته‌اند به این جهت که پیامبر اکرم (ص) هر سه دهه ماه مبارک رمضان را اعتکاف می‌کرد و شب قدر را طلب می‌کرد و اگر حداقل محدوده آن روشن بود، فقط در همان دهه شب قدر را طلب می‌کرد (ابن العربی، بی تا، ج ۳، ص ۱۹۶۵).

۳-۲. لیلة القدر دهه آخر ماه مبارک رمضان را به طور کامل دربر می‌گیرد (طوسی، بی تا، ج ۱۰، ص ۳۸۵؛ ابن العربی، بی تا، ج ۴، ص ۱۹۲۶؛ سیوطی، ۱۴۰۴ق، ج ۶، ص ۳۷۲؛ بحرانی، ۱۴۱۶ق، ج ۵، ص ۱۱؛ حویزی، ۱۴۱۵ق، ج ۴، ص ۶۲۴).

۴-۲. لیلة القدر یکی از شبهای فرد از دهه آخر ماه مبارک رمضان است (طوسی، بی تا، ج ۱۰، ص ۳۸۵؛ جصاص، ۱۴۰۵ق، ج ۵، ص ۳۷۴؛ سیوطی، ۱۴۰۴ق، ج ۶، ص ۳۷۲).

۵-۲. لیلة القدر یکی از شبهای ۲۳ تا آخر ماه مبارک رمضان است (سیوطی، ۱۴۰۴ق، ج ۶، صص ۳۷۲ و ۳۷۳).

۶-۲. لیلة القدر یکی از شبهای ۲۲، ۲۴، ۲۶، ۲۸ یا ۳۰ ماه مبارک رمضان است. در این باره، روایات متعددی از منابع اهل سنت وجود دارد (ابن العربی، بی تا، ج ۴، صص ۱۹۶۵-۱۹۶۷).

۳. تطبیق لیلة القدر بر یک شب خاص

۱-۳. لیلة القدر در نیمه ماه شعبان است (طبری، ۱۴۱۲ق، ج ۲۵، صص ۶۴ و ۶۵). البته برخی آن را به دلیل آیه ۱۸۵ سوره بقره مردود دانسته‌اند (ابن العربی، بی تا، ج ۴، صص ۱۹۲۶).

۲-۳. لیلة القدر شب ۱۵ ماه مبارک رمضان است (طیب، ۱۳۷۸ش، ج ۱۲، صص ۷۰ و ۷۱).

۳-۳. نظر عبدالله بن زبیر این است که لیلة القدر شب ۱۷ ماه مبارک رمضان است. وی این مطلب را از آیه ۴۱ سوره انفال که به جنگ بدر اشاره دارد، برداشت کرده است (ابن العربی، بی تا، ج ۴، صص ۱۹۶۵).

۴-۳. لیلة القدر شب ۱۹ ماه مبارک رمضان است (جصاص، ۱۴۰۵ق، ج ۵، صص ۳۷۵؛ طبرسی، ۱۳۷۲ش، ج ۱۰، صص ۷۸۷؛ طیب، ۱۳۷۸ش، ج ۱۲، صص ۷۰ و ۷۱).

۵-۳. لیلة القدر شب ۲۱ ماه مبارک رمضان است. در این باره، روایات متعددی از منابع اهل سنت وجود دارد (سیوطی، ۱۴۰۴ق، ج ۶، صص ۳۷۲؛ حویزی، ۱۴۱۵ق، ج ۴، صص ۶۱۹؛ طیب، ۱۳۷۸ش، ج ۱۲، صص ۷۰ و ۷۱).

۶-۳. لیلة القدر شب ۲۳ ماه مبارک رمضان است. در این باره، روایات متعددی از منابع اهل سنت وجود دارد (طوسی، بی تا، ج ۱۰، صص ۳۸۵؛ جصاص، ۱۴۰۵ق، ج ۵، صص ۳۷۵؛ سیوطی، ۱۴۰۴ق، ج ۶، صص ۳۷۲؛ ابن عاشور، بی تا، ج ۲۵، صص ۳۰۹).

۷-۳. لیلة القدر شب ۲۴ ماه مبارک رمضان است. در این باره، روایاتی از منابع اهل سنت

وجود دارد (سیوطی، ۱۴۰۴ق، ج ۶، ص ۳۷۳).

۸-۳. لیلة القدر شب ۲۵ ماه مبارک رمضان است. در این باره، روایات متعددی از منابع اهل سنت وجود دارد (طبری، ۱۴۱۲ق، ج ۲۵، ص ۶۴؛ طوسی، بی تا، ج ۱۰، ص ۳۸۵؛ ابن العربی، بی تا، ج ۴، صص ۱۹۶۵ و ۱۹۶۶؛ طبرسی، ۱۳۷۲ش، ج ۱۰، ص ۷۸۷؛ ابن عاشور، بی تا، ج ۲۵، ص ۳۰۹).

۹-۳. لیلة القدر شب ۲۷ ماه مبارک رمضان است؛ زیرا سوره قدر ۲۷ حرف دارد. دلیل دیگر آنکه «لیلة القدر» ۹ حرف دارد و ۳ بار تکرار شده که از ضرب این دو عدد در یکدیگر عدد ۲۷ حاصل می‌شود. در این باره، روایات متعددی از منابع اهل سنت وجود دارد (طبرسی، ۱۳۷۲ش، ج ۱۰، ص ۷۸۸؛ فخر رازی، ۱۴۲۰ق، ج ۳۲، ص ۲۳۱؛ سیوطی، ۱۴۰۴ق، ج ۶، ص ۳۷۲؛ ابن عاشور، بی تا، ج ۲۵، ص ۳۰۹).

۱۰-۳. لیلة القدر شب ۲۹ ماه مبارک رمضان است. در این باره، روایات متعددی از منابع اهل سنت وجود دارد (طوسی، بی تا، ج ۱۰، ص ۳۸۵؛ ابن العربی، بی تا، ج ۴، صص ۱۹۶۵ و ۱۹۶۶؛ طبرسی، ۱۳۷۲ش، ج ۱۰، ص ۷۸۷).

۱۱-۳. لیلة القدر شب آخر ماه مبارک رمضان است؛ زیرا طاعات و عبادات این ماه با شب آخر تکمیل می‌شود (فخر رازی، ۱۴۲۰ق، ج ۳۲، ص ۲۳۱).

علت مخفی بودن لیلة القدر

در توجه به این نکته که اختلاف در تعیین دقیق شب قدر چه وجهی دارد، مفسران نکاتی را گفته‌اند. از جمله این علل می‌توان اشاره نمود به:

۱. مخفی بودن شب قدر به این خاطر است که نسبت به آن تساهل نشود، بلکه نهایت اهتمام به عمل آید تا بهره کاملی از ثمرات این شب برده شود (استرآبادی، بی تا، ج ۱، ص ۹۴؛ ابن العربی، بی تا، ج ۲، ص ۸۰۵).

۲. پنهان ماندن شب قدر، جواز عمل تعیین شده برای زمان مشخص را بدون قطعیت داشتن زمانش اثبات می‌کند (استرآبادی، بی تا، ج ۱، ص ۹۴).

۳. مخفی بودن شب قدر به این خاطر است که مردم تمام ماه مبارک رمضان را به عبادت زنده نگاه دارند و عظمت آن حفظ شود (ابن العربی، بی تا، ج ۱، ص ۲۲۶؛ طیب، ۱۳۷۸ش، ج ۲، ص ۴۸۷).

نتیجه

۱. لیلة القدر قطعاً به عنوان شبی با عظمت و خاص از سوی شارع مقدس تعیین و اعلام گردیده است. در قرآن کریم نیز به اصل وجود آن تصریح شده است.

۲. نزول قرآن و تعیین مقدرات مخلوقات، مهم‌ترین ویژگیهای این شب می‌باشند که در روایات و نظریات علمای فریقین بیان شده است.

۳. تعیین دقیق شب قدر و ویژگیهای آن خارج از علم بشری است و فقط باید از جانب شارع مقدس صورت پذیرد.

۴. اینکه شب قدر دقیقاً چه شبی از شبهای سال است، از جانب شارع مقدس بیان نشده است. با این حال، با عنایت به آنچه در روایات و نظریات علمای فریقین بیان شده، احتمال بیش‌تر آن است که:

۴-۱. این شب در ماه مبارک رمضان می‌باشد؛

۴-۲. در نیمه دوم ماه و بلکه دهه سوم آن قرار دارد؛

۴-۳. در یکی از شبهای فرد دهه سوم ماه مبارک رمضان است؛

۴-۴. احتمال شب ۲۳ از منظر شیعه و شب ۲۷ در دیدگاه اهل سنت بیش از سایر احتمالات است. البته عمل به مقتضای احتیاط، فرد مسلمان را به این تشویق می‌کند که

شبهای دهه آخر ماه مبارک رمضان یا حداقل شبهای فرد این دهه را به اعمال و ادعیه خاص اهتمام داشته باشد.

۵. اعمال، ادعیه و فضایل این شب فراوان و از موضوع این مقاله خارج است.

فهرست منابع

۱. قرآن کریم.
۲. ابن العربی، محمد بن عبدالله بن ابوبکر، احکام القرآن، بی‌جا، بی‌نا، بی‌تا.
۳. ابن عاشور، محمد بن طاهر، التحریر و التنویر، بی‌جا، بی‌نا، بی‌تا.
۴. ابن منظور، محمد بن مکرم، لسان العرب، تعلیق علی شبیری، بیروت، دار احیاء التراث العربی، چاپ اول، ۱۴۰۸ق.
۵. ابوالفتوح رازی، حسین بن علی، روض الجنان و روح الجنان فی تفسیر القرآن، تحقیق یاحقی و ناصح، مشهد، بنیاد پژوهشهای آستان قدس رضوی، ۱۴۰۸ق.
۶. استرآبادی، محمد بن علی، آیات الأحکام، تهران، مکتبه المعراجی، چاپ اول، بی‌تا.
۷. بحرانی، سید هاشم، البرهان فی تفسیر القرآن، تحقیق قسم الدراسات الاسلامیه لمؤسسه البعثه، تهران، بنیاد بعثت، چاپ اول، ۱۴۱۶ق.
۸. جصاص، احمد بن علی، احکام القرآن، تحقیق محمدصادق قمحاوی، بیروت، دار احیاء التراث العربی، ۱۴۰۵ق.
۹. حویزی، عبد علی بن جمعه، نور الثقلین، تحقیق سید هاشم رسولی محلاتی، قم، انتشارات اسماعیلیان، چاپ چهارم، ۱۴۱۵ق.
۱۰. راغب اصفهانی، ابوالقاسم حسین بن محمد، المفردات فی غریب القرآن، تهران، مؤسسه فرهنگی آرایه، چاپ اول، ۱۳۸۷ش.
۱۱. سمرقندی، نصر بن محمد بن احمد، بحر العلوم، بی‌جا، بی‌نا، بی‌تا.
۱۲. سیوطی، جلال الدین عبدالرحمن بن ابی‌بکر، الدر المنثور فی التفسیر بالمأثور، قم، کتابخانه آیه‌الله مرعشی نجفی، ۱۴۰۴ق.
۱۳. طباطبایی، سید محمدحسین، المیزان فی تفسیر القرآن، قم، دفتر انتشارات اسلامی جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، چاپ پنجم، ۱۴۱۷ق.
۱۴. طبرسی، ابوعلی فضل بن حسن، مجمع البیان لعلوم القرآن، تصحیح و تحقیق: سیدهاشم رسولی محلاتی و سید فضل‌الله یزدی طباطبایی، تهران، انتشارات ناصر خسرو، چاپ سوم، ۱۳۷۲ش.
۱۵. طبری، ابوجعفر محمد بن جریر، جامع البیان عن تأویل آی القرآن، بیروت، دار المعرفه، چاپ اول، ۱۴۱۲ق.

۱۶. طوسی، ابوجعفر محمد بن حسن، التبیان الجامع لعلوم القرآن، بیروت، دار احیاء التراث العربی، بی‌تا.
۱۷. طبیب، سید عبدالحسین، اطیب البیان فی تفسیر القرآن، تهران، انتشارات اسلام، چاپ دوم، ۱۳۷۸ق.
۱۸. فخر رازی، ابوعبدالله محمد بن عمر، مفاتیح الغیب، بیروت، دار احیاء التراث العربی، چاپ سوم، ۱۴۲۰ق.
۱۹. فیروزآبادی، مجدالدین محمد بن یعقوب، القاموس المحیط، تحقیق یوسف محمد البقاعی، بیروت، دار الفکر، ۱۴۲۹ق/۲۰۰۸م.
۲۰. کلینی، ابوجعفر محمد بن یعقوب، الکافی، تهران، دار الکتب الاسلامیه، ۱۳۶۵ش.
۲۱. کیاهراسی، ابوالحسن علی بن محمد، احکام القرآن، تحقیق موسی محمدعلی و عزت عبد عطیه، بیروت، دار الکتب العلمیه، چاپ دوم، ۱۴۰۵ق.
۲۲. نیشابوری، نظام‌الدین حسن بن محمد، غرائب القرآن و رغائب الفرقان، تحقیق: زکریا عمیرات، بیروت، دار الکتب العلمیه، چاپ اول، ۱۴۱۶ق.

